

ГЕОПОЛІТИЧНЕ ДОВКІЛЛЯ ПІВОСТРОВА ІНДОСТАН

П. М. Ігнатъєв

Ситуація в Південній Азії зазнала докорінних змін із завершенням «холодної війни». Перед країнами цього регіону та світовою спільнотою постали нові виклики, які значно відрізняються від тих, що були актуальними ще десятиліття тому. Роль Південної Азії у світі зросла у зв'язку з посиленням економічних зв'язків між різними регіонами. Разом з тим до країн Індостану послабився політичний інтерес з боку ЄС, США та Росії, що сприяло неконтрольованому розвитку відцентрових процесів у регіоні та поглибленню міждержавних конфліктів. *Мета статті* — охарактеризувати геополітичне довкілля півострова Індостан, враховуючи географічні, демографічні, економічні та стратегічні чинники, а також проаналізувати життєво важливі інтереси провідних країн світу в цьому регіоні Азії.

Південна Азія посідає особливе місце в азійській зовнішньополітичній стратегії України, оскільки це один із найбільш населених регіонів світу, країни якого тривалий час мали торговельно-економічні та культурні зв'язки з колишньою УРСР. У різні періоди Індія, Бангладеш та Шрі-Ланка орієнтувалися на соціалістичний табір, що створило передумови для розвитку багатьох галузей співробітництва на нинішньому етапі. Після «холодної війни» та розпаду СРСР у центрі уваги української політичної еліти та еліт країн Західного світу опинилися питання нерозповсюдження ядерної зброї в Південній Азії, яке ставало дедалі актуальнішим у світлі політичної нестабільності Пакистану.

Південна Азія має дві характерні риси: величезне перенаселення та складні кліматичні умови. Ці чинники можуть спричинити погіршення гуманітарної ситуації в регіоні. Тому світова спільнота виявляє зацікавленість до країн півострова Індостан насамперед з гуманітарних міркувань, бо будь-які масштабні природні катаклізми (землетруси, паводки, посухи, інтенсивні мусонні дощі) можуть ма-

ти несподівані наслідки, враховуючи велику перенаселеність регіону, наприклад, призвести до масової нелегальної еміграції чи викликати стрімке поширення інфекційних захворювань серед величезних мас населення. Той факт, що до останнього часу півострів Індостан не став потужним джерелом нелегальної еміграції, зовсім не означає, що він не буде таким у найближчому майбутньому. Американська статистика свідчить, що тільки в США нелегально перебуває 2 мільйони емігрантів з Південної Азії [1]. Постійно зростає чисельність нелегалів з Бангладеш, Індії та Пакистану, що намагаються потрапити до Західної Європи через країни СНД.

Розглянемо стратегічні чинники, що формують геополітичне довкілля півострова Індостан. Сама топографія Південної Азії створює суттєві проблеми для країн регіону. Республіка Індія має найбільшу площу на півострові Індостан. Її географічне розташування негативно позначається на геополітичних перспективах. На півночі Індію оточують високі Гімалаї, а проблеми викликані територіальним конфліктом із КНР, на сході країну оточують джунглі та пересічена місцевість М'янми і Бангладеш, на заході — пустелі, на які припадає більша частина індійських кордонів із Пакистаном. Захід Індостану, який є життєво важливими воротами для енергоносіїв з третіх країн регіонів (Центральної Азії та Ірану), обіймає Пакистан. Його стратегічні морські порти Гвадар та Карачі можуть слугувати при-

Ігнатъєв Павло Миколайович — кандидат політичних наук, доцент кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин

родним продовженням енергонесучої ланки, що проходитиме з Центральної Азії через Афганістан чи Іран до півострова Індостан. Північний Пакистан і Китай також поєднані Каракорумським шосе, яке робить китайську

економічну присутність у регіоні помітнішою. Північно-західні регіони Індостану перетинають зону територіального суперництва Індії, Пакистану та КНР й представлені спірними регіонами Кашміру, неспокійними районами Тибету та буферною країною Непалом. Саме цей регіон колишній президент США Білл Клінтон під час п'ятиденного офіційного візиту до Індії в травні 2000 року охарактеризував як «найнебезпечніше місце на Землі» [2].

Географічне розташування Індії є таким, що всі сім її північно-східних штатів (Ассам, Аруначал-Прадеш, Маніпур, Тріпура, Нагаленд, Мізорам та Мегхалая) з'єднані з нею лише вузьким 20-кілометровим мостом індійської території, але оточені з усіх боків сусідніми державами. Зокрема, з півночі до них прилягає Бутан і Китай, з півдня та заходу — Бангладеш, а зі сходу — М'янма. Державою з іншого регіону, кордони якої тягнуть до цієї частини Азії, є Китай, якому належить Тибетський автономний район. Таке унікальне географічне розташування великої за площею частини східної Індії є причиною цілої низки територіальних та прикордонних конфліктів, що перетворює країну на заручницю пошуку шляхів гарантування безпеки її північно-східних регіонів, навколо якої формується зовнішня політика офіційного Делі щодо КНР, Бутану та Бангладеш. Індія за своїми економічними та демографічними показниками є таким самим незаперечним лідером регіону, як Російська Федерація на пострадянському просторі. Тому важливо дослідити чинники, що впливають на налагодження співробітництва між Індією та її регіональними сусідами.

Гірський рельєф місцевості, ізольованість багатьох високогірних регіонів від зовнішнього світу та трайбалізм значно утруднюють централізоване державне управління в Непалі, Бутані та Пакистані. Наслідком цього є процеси етнічного сепаратизму, що поширені в цих країнах, анклавів криміналітету, що виникають на їхніх територіях. Так, північні та західні регіони Непалу взагалі не підконтрольні центральному уряду, в Бутані відсутність сильної державної влади характерна для півдня, а в Пакистані уряд з великими труднощами утримує під своїм контролем Белуджістан та північно-західну прикордонну провінцію.

Іншою характерною особливістю стратегічного довкілля Південної Азії є географічний детермінізм, який виявляється в тяжінні його країн до Індії. Три держави Південної Азії (Бангладеш, Непал та Бутан) з трьох боків оточені територією Індії, що робить їх надзвичайно залежними від свого великого сусі-

да у питаннях торгівлі та транзиту товарів і послуг. Шрі-Ланка прилягає до південного узбережжя Індії, що визначає її тісні економічні зв'язки з північним сусідом. Географічний детермінізм у регіоні може бути також проілюстровано на прикладі довжини кордонів його країн з Індією. Так, скажімо, індо-пакистанський кордон становить 3310 кілометрів, а державні кордони Індії з М'янмою — 1643, Індії з Непалом — 1747, Індії з Бангладеш — 4096 кілометрів. Отже, характерною рисою розташування цих країн є їх великий сухопутний або морський (у разі з Шрі-Ланкою) кордон з Республікою Індія, що само по собі спричиняє проблеми двосторонніх відносин у таких сферах, як контрабандна торгівля, нелегальні еміграційні потоки населення до Індії, територіальні спори, поширення стрілецької зброї та наркотичних речовин, діяльність сепаратистських індійських угруповань, що використовують територію суміжних з Індією (Бутану до 2003 року, Непалу та Бангладеш дотепер) держав як базу для ведення партизанських дій проти Індії [3].

Пакистан відокремлений від інших країн Індостану великим масивом території Індії, що робить його торговельно-економічні контакти з цими регіонами невідповідними з економічного погляду, особливо якщо враховувати сировинний характер його експорту. Це має такі важливі наслідки, як домінування Індії в торгівлі з країнами Південної Азії та економічна маргіналізація Пакистану, а отже — втрата правлячою елітою цієї країни інтересу до південноазійської інтеграції. Крім того, Індія, враховуючи унікальну специфіку її географічного розташування, може з легкістю пропонувати і реалізовувати субрегіональні інтеграційні проекти (наприклад, південні або східні зони зростання, що виключають Пакистан), які посилять її економічне домінування в тих чи інших країнах чи регіонах. Цьому сприяє досить значний вільний капітал, що є в країні, її краща забезпеченість ресурсами порівняно з сусідами, центральне географічне розташування і величезна територія. Значення географічного детермінізму зростатиме у разі тіснішої інтеграції країн Індостану в рамках СААРК та зближення країни з регіоном Південно-Східної Азії, але може частково нівелюватися, якщо членом цієї організації якимось чином у майбутньому стане Китай, який уже кілька разів нагадував про своє бажання вступити до неї.

Пакистан — найближча до Перської затоки держава Індостану, що безпосередньо межує з нафтогазовим велетнем — Іраном. У майбутньому без тісної інтеграції з Пакистаном інші країни півострова Індостан навряд чи

обійдуться, особливо це стосується Індії як найбільшого у регіоні споживача енергоносіїв, оскільки через його територію пролягатимуть важливі маршрути наземного і підводного (у випадку Ірану) транспортування нафти та газу і з Ірану, і з Середньої Азії транзитом через Афганістан. Іран може постачати до півострова Індостан і власні енергоносії, і центральноазійські, зокрема туркменські, оскільки ця країна ніяк не подолає свою залежність від російської транзитної труби. У цьому контексті можна говорити багато про реалізацію існуючого тільки на папері 5-мільярдного проекту ТАР (Туркменистан, Афганістан, Пакистан), який підтримують Сполучені Штати Америки. Офіційний Вашингтон зацікавлений у стабільності Афганістану і вважає, що цьому допоможуть великі транзитні виплати за туркменський газ. Це означає, що Пакистан, перебуваючи на других ролях у регіоні, у майбутньому зможе відігравати провідну роль одного з гарантів енергетичної безпеки півострова Індостан [4].

Важливий транзитний потенціал мають також такі країни регіону, як Непал, Бутан та Бангладеш. Непал прилягає до Тибетського автономного району КНР і пов'язаний з ним низкою високогірних шляхів сполучення, збудованих за допомогою фінансування китайської сторони, а Бутан виступає буферною зоною між північно-східними штатами Індії та Китаєм. Якщо китайсько-індійський прикордонний спір остаточно врегулюють, обидві країни можуть перетворитися на важливі транзитні зони та сервісні центри (склади зі зберігання товарів, банківські, страхові та інформаційні послуги, транспортні перевезення тощо) у торгівлі між обома азійськими велетнями. Щодо Бангладеш, то її роль ще важливіша. Річкові шляхи країни не тільки є природним продовженням водних артерій північно-східних штатів Індії у напрямі до Бенгальської затоки, а й сама сухопутна територія Бангладеш важлива як сполучна ланка між Південною та Південно-Східною Азією та можливий центр реалізації спільних проектів у рамках інтеграційного блоку БІМСТЕК (Бангладеш, Індія, М'янма, Шрі-Ланка та Таїланд). Але всі три країни є заручниками природних катаклізмів, що ставить під сумнів надійність їх транзитного розташування.

Повертаючись до питання функціонування БІМСТЕК, створеного на саміті в Бангкоку влітку 1997 р., зазначимо, що ця організація може стати справжнім мостом між Південною та Південно-Східною Азією. 2004 р. її перейменували на Ініціативу з багатосекторного технічного та економічного співробітництва країн Бенгальської затоки, було прийнято рі-

шення про поступову лібералізацію торгівлі в рамках організації і кожену країну призначили відповідальною за певний напрям співробітництва. Наприклад, Бангладеш відповідає за питання торгівлі та інвестиції, Індія — за розвиток транспортних комунікацій та туризму, за рибні промисли — Таїланд, енергетика належить до сфери компетенції М'янми, співпраця в галузі високих технологій — компетенція Шрі-Ланки. Активно розвивається транспортна інфраструктура: сторони домовилися про лібералізацію авіаперевезень та започаткування багатополосних хайвеїв у трикутниках Індія—М'янма—Таїланд та Бангладеш—М'янма—Таїланд. У членів організації є серйозні плани щодо спільної експлуатації морської біомаси в Бенгальській затоці та прокладання газопроводів між Південною та Південно-Східною Азією. Звичайно, ці проекти могли б бути неефективними без лібералізації візового режиму, на яку також погодилися члени БІМСТЕК [5].

У ресурсному відношенні півострів Індостан досить бідний. У країнах регіону зберігається сировинна орієнтація переважно сільськогосподарського експорту, існує суттєве технологічне відставання від економік-рантє монархій Перської затоки та «нових економічних тигрів» Східної та Південно-Східної Азії. Все це дає підстави для висновку, що в економічному відношенні регіон становить інтерес для третіх країн переважно як велетенський імпортерний споживчий ринок, що об'єднує майже чверть населення планети, щоправда, з досить низькою купівельною спроможністю. Про перспективність регіону для світових експортерів свідчить і динаміка світової торгівлі зброєю, пов'язана з гонкою озброєнь у трикутнику КНР — Пакистан — Індія, хронічно протікаючим етнічним конфліктом на Шрі-Ланці, громадянською війною в Непалі та постійним напруженням на комуналістському ґрунті, що характерне для більшості країн Індостану.

Отже, значення Південної Азії для світової економіки більш-менш маргінальне, що пов'язано з наслідками процесів державного ізоляціонізму, який мав тут місце в 60—80-ті роки минулого століття, а також з обділеністю країн регіону природними ресурсами, необхідними у важкій промисловості та високотехнологічному виробництві, сировинно-аграрним характером їхнього експорту. В умовах глобалізації та розвитку науково-технічного прогресу дешевизна робочої сили, яку можуть запропонувати країни Південної Азії, не є мірилом інвестиційної привабливості. Головним критерієм для припливу в країну інвестицій є насамперед заснована на сучасних світових знаннях економічна систе-

ма, якість, а не вартість робочої сили. Ці чинники підвищують шанси Індії стати привабливим торговельно-інвестиційним партнером західних держав, але нівелюють потенціал інших країн Індостану.

Ще одна важлива характеристика Південної Азії полягає в її стратегічному розташуванні на перехресті між надзвичайно важливими для світової торгівлі регіонами — Близьким Сходом, Європою та Східною Азією. Океанська частина Південної Азії має виняткове значення для світової спільноти саме з огляду на специфіку потоків міжнародної торгівлі, що перетворюють її на найпошванленішу зону міжнародного судноплавства. З одного боку, — нафтоносна Перська затока з двома третинами світових запасів нафти, з другого — її великі споживачі у Східній Азії, яких не влаштовують лише запаси «чорного золота» в Південно-Східній Азії. На цей регіон також припадає торгівля між новими індустріальними державами Азії — Китаєм та Японією та країнами Західної Європи. Тому не дивно, що саме Індійський океан є одним із найбільших осередків світового піратства, контрабанди товарів, рідкісних рослин і тварин, зоною підвищеної екологічної небезпеки. Країна, яка має потужний військово-морський флот в Індійському океані, здобуває значний міжнародний вплив як гарант стабільності регіональної торгівлі. Можливо, цим пояснюється морська гонка озброєнь у цьому регіоні і присутність тут ескадр провідних країн світу [6].

З усіх країн Індостану саме Індія має стратегічно важливе розташування в Індійському океані. Основний торговий порт країни Мумбаї розташований на відстані 2400 км від Аденської затоки, яка відкриває шлях до Європи і забезпечує швидкий транзит міжнародних товаропотоків до Східної Африки, і в 1700 км від Оманської затоки, звідки надходять енергоносії, від яких залежить безпека світової економіки. Отже, Індійський півострів з ланцюгами Андаманських та Нікобарських островів майже нависає над морськими шляхами комунікацій, які з'єднують між собою різні частини Азії [7]. Основні порти Південної Азії — Ченнаї, Колката, Мумбаї, Чіттагонг та Карачі відіграють роль важливих посередників в азійській торгівлі.

Центральне географічне розташування на стику між різними регіонами не тільки забезпечує Південну Азію динамічними товаропотоками, а й створює проблеми, пов'язані з функціонуванням «тіньової» економіки та організованої злочинності. Зокрема, Південна Азія ніби затиснута між двома регіонами, що є найбільшими у світі постачальниками пси-

хотропних речовин. З одного боку, до Індостану потрапляють наркотики, вирощені у Афганістані, який є найбільшим нелегальним експортером опіуму у світі (75 відсотків ринку) і виступає виробничим центром «Золотого півмісяця» — області, де культивують наркотичні культури, розташованої на кордонах Афганістану з Іраном та Пакистаном. З другого боку, на східних кордонах Індостану в прикордонній зоні між М'янмою, Лаосом та Таїландом уже багато десятиліть функціонують плантації «Золотого трикутника» (площею понад 350 квадратних кілометрів), що вважають основним районом, з якого постачають синтетичні наркотики на світові ринки. Велика довжина кордонів, контроль за якими значно ускладнюється в період природних катаклізмів весняно-літнього періоду, бідність населення та корумпованість прикордонників сприяють бурхливому поширенню наркотичних речовин у Південній Азії. До того ж продаж наркотичних культур слугує головним джерелом фінансування сепаратистів у північно-східних штатах Індії, надходження від якого дає їм змогу купувати сучасну зброю та засоби зв'язку. Є також дані про те, що й інші групи сепаратистів — непальські маоїсти, кашмірські терористичні організації, гірські племена на території Бангладеш й тамільські бойовики також ведуть цей надприбутковий бізнес. Особливо гостро ця проблема стоїть у Непалі, де вже тривалий час уряд не в змозі контролювати більшість територій країни. Оскільки тут цивільна війна тільки набирає обертів, на підконтрольних моїстам територіях спостерігається стійка тенденція до зростання площ посівів наркотичних культур, викликана появою представників наркомафії з Індії та Пакистану, які інвестують цей прибутковий бізнес [8].

До Індії наркотики з Афганістану потрапляють через штат Джамму і Кашмір, Непал та Бутан, а також транзитом через морські порти на узбережжі Аравійського моря. Синтетичні психотропні препарати надходять сюди також з М'янми через штат Маніпур та Бангладеш через інші північно-східні штати. Найбільш вражене вживанням наркотичних препаратів населення великих міст Пакистану і частина жителів північно-східних регіонів Індії. В цих районах Індії процвітає безробіття та бідність, ведуться бойові дії, безкарно здійснюється контрабандна торгівля, тому не дивно, що саме тут налічується найбільша кількість наркоманів у країні. Наркотики досить активно споживають і деякі категорії жителів Непалу. В 60—70 роки минулого століття країна стала центром паломництва молодиків з руху хіппі з усього світу, які «експортували» сюди свою молодіжну культуру, складовим елементом якої було

живання психотропних речовин. Нелегально їх завозять і на Шрі-Ланку й Мальдівські острови, переважно для задоволення потреб західних туристів [9].

Морські шляхи Південної Азії є основними транзитними лініями від постачальників наркотиків до кінцевих споживачів, оскільки наркოდілкам досить ризиковано контрабандно перевозити наркотики з Афганістану через усі кордони країн СНД до Західної Європи. Психотропні речовини з Південно-Східної Азії також вивозять до країн Європи через океанські води Південноазійського регіону. Це дає підстави для висновку, що рішуча боротьба світової спільноти з проблемою наркотрафікінгу буде неможлива без забезпечення належного рівня співробітництва з береговою охороною та правоохоронними органами країн Індостану [9]. Отже, якщо починати серйозну боротьбу з наркотрафіком, то її слід вести тут, на морських просторах Південної Азії.

Індостан також є зоною значної нестабільності, що передусім пов'язано з легкою доступністю стрілецької зброї, яку завезли сюди в період радянської фази афганського конфлікту 1979—1989 років з СРСР, Саудівської Аравії, Єгипту та Сполучених Штатів Америки. Після виведення обмеженого контингенту радянських військ та падіння 1992 року прокомуністичного уряду Мухаммеда Наджибулли в Кабулі радянська зброя, що зберігалася на складах урядових військ у великих містах Афганістану, неконтрольовано розтеклася регіоном через пуштунські племена Пакистану та фракції ворогуючих між собою моджахедів, які продавали її та наркотики для фінансування бойових дій під час громадянської війни, особливо для того, щоб набрати добровольців. У Пакистані рушниця та набої має у своєму розпорядженні майже кожен другий дорослий житель. Зброя надходить до сепаратистів в Індії безпосередньо чи з Пакистану (територія «Азад Кашмір»), чи через Непал, який має відкритий, фактично прозорий кордон з Індією. З 1950 р. Непал став однією з головних транзитних країн, через які до Індії завозили фальшиві рупії та долари, наркотики та вогнепальну зброю. Інший шлях проникнення контрабандної зброї — через М'янму до північно-східних штатів Індії. Ця країна є найбільшим імпортером китайських спецвиробів у всій Південно-Східній Азії, оскільки урядові війська ведуть запеклу боротьбу з етнічними племенами шанів, монів та каренів. Зважаючи на значний рівень корумпованості офіцерського корпусу бірманської армії, можна говорити, що надлишок зброї активно використовують у контрабандній торгівлі. Во-

на потрапляє до Індії в період мусонних дощів, коли контроль прикордонних служб за кордоном розмитий. До півночі Шрі-Ланки пістолети та автоматичні гвинтівки періодично завозять контрабандисти з Індії та М'янми на замовлення організації «Тигри визволення Таміл Ісламу» [10]. Практично в усіх великих країнах Південної Азії діють мережі кустарних майстерень, що нелегально виробляють примітивну вогнепальну зброю.

Переміщення осіб та нелегальна еміграція додають характеристик нестабільності регіону Південної Азії. Деколонізація Індостану дала потужний поштовх цим хаотичним процесам, адже під її впливом в Індії та в обох частинах Пакистану на початку 50-х років ХХ ст. виникли цілі райони переселенців у містах, населення в яких окупувало міську землю незаконно. Згодом міграційні процеси в Індостані посилювалися, що було спричинено такими причинами, як поширена бідність та безробіття, етнічні конфлікти, засилля кастової системи в деяких регіонах Індії та Непалу, природні катаклізми. Унаслідок прибуття великої кількості зубожілих мігрантів місцеві народи стикаються з питаннями маргіналізації і беруть зброю в руки, щоб захистити свої економічні права від посягання з боку нелегалів, які претендують на некваліфіковані робочі місця і окупувають продуктивні землі. Це характерно для пакистанської провінції Сінд, де з 1947 р. існує латентний конфлікт між мухаджирами-переселенцями і корінними жителями, для північно-східних штатів Індії, до яких постійно потрапляють нелегали з Бангладеш та зубожілі мешканці штату Біхар, та для північних федеральних одиниць Індії, де спостерігається засилля непальців, що беруться за будь-яку некваліфіковану роботу, витісняючи місцевих жителів. Внутрішні міграції стали однією з причин гострих сепаратистських виступів у індійському штаті Пенджаб в 70—80 роки минулого століття, коли біднота з суміжних штатів масово потяглася сюди за роботою під впливом чутка про успіхи «Зеленої революції». Виникає ця проблема і в непальсько-бутанських відносинах, оскільки корінне населення Бутану побоюючись, що воно буде маргіналізоване етнічними непальцями, домоглося вигнання частини непальської общини до Непалу, де та і мешкає в таборах біженців під патронатом ООН [11].

До проблеми нелегальної еміграції долучається ще одна — кризові моменти у міждержавних відносинах регіону часом пов'язані з розмаїтстю населення Південної Азії. Наприклад, бенгальці живуть в індійському штаті Західна Бенгалія і в Бангладеш, кашмірці — в штаті Дžамму і Кашмір і паки-

танській частині Кашміру під назвою «Азад Кашмір», пенджабці мешкають у західних штатах Хар'яна та Пенджаб і в пакистанському Пенджабі, а таміли заселяють штат Тамілнад та Джафнійський півострів Шрі-Ланки. Таке переміщення культур та релігій не сприяє внутрішній єдності держав, особливо враховуючи, що всередині країн Південної Азії точиться постійна боротьба за владу між різними етнічними групами, а населення Південної Азії має релігійний світогляд, який у деяких випадках передбачає нетерпиме ставлення до представників інших релігій чи етнічних груп. Домінування пенджабської військової еліти в Пакистані не тільки є причиною напруженості всередині країни та прихованої боротьби різних провінцій за владу, а й негативно проектується на міждержавні відносини з Індією, бо саме пенджабська еліта претендує на роль захистника Пакистану від «агресивної» Індії.

Нині невідомо, які наслідки для єдності Пакистану матиме вбивство провідного опозиційного політика від штату Сінд і колишнього прем'єр-міністра країни Беназір Бхутто в Равалпінді в грудні 2007 року. Сінхгала-буддистський уряд Шрі-Ланки ігнорував інтереси індійської тамільської меншини на Джафнійському півострові, яка була змушена звертатися в середині 80-х років минулого століття за підтримкою до Індії, де в штаті Тамілнад мешкало понад 55 млн. етнічних тамілів. В Індії досі триває латентний конфлікт між індуїстською більшістю та мусульманською менщиною, що виливається в періодичні комуналістські погроми, а також надзвичайно помітний культурний розподіл, що існує між індоарійською хіндімовною цивілізацією півночі та дравідськими культурами півдня. Оскільки Індія оточена мусульманськими країнами, це, безумовно, негативно позначається на її відносинах з ними [12]. Отже, Південна Азія є однією з найскладніших етнічних палітр на Землі, тут наявне гостре релігійне протистояння, що і є підґрунтям для численних етнічних конфліктів у цьому регіоні. Все це спонукає великі держави світу з обережністю проводити свою політику в Індостані.

Інтереси провідних країн світу щодо Південноазійського регіону зазнали певних змін із завершенням «холодної війни». Насамперед ідеологічний чинник уже не міг відігравати провідну роль у регіональній політиці. 1992 р. припинив своє існування комуністичний режим у прикордонному з регіоном Афганістані, а сама Республіка Індія відмовилася від соціалістичного типу господарювання і переглянула свої відносини із західними країнами в бік кардинального поліпшення. Стратегічне

значення Пакистану як прифронтової країни для США нівелювалося у зв'язку із виведенням радянських військ із Афганістану 1989 р. і переходом Індії до дружньої політики щодо західних країн. Врешті-решт втрачає свою актуальність членство багатьох держав півострова Індостан у Русі неприєднання, який перетворюється з послідовного критика західних країн і незалежного від них блоку у міжнародних відносинах на групу, що переважно переймається питаннями отримання економічної допомоги з боку Заходу та списання зовнішньої заборгованості. Отже, 90-ті роки минулого століття характеризуються домінуванням цивілізаційних та релігійних чинників у міждержавних відносинах, а конфлікти, що виникають або загострюються в регіоні, традиційно мають двосторонній характер унаслідок того, що провідні держави світу від них поступово дистанціюються [13].

Характерно, що в цей період в Південній Азії набувають особливої актуальності релігійні протиріччя. Про це свідчать процеси ісламізації Пакистану та Бангладеш в 80-ті роки ХХ століття, прихід до влади представників праворадикального руху хіндути в Індії 1998 року, поява фундаменталістського руху «Талібан» в Афганістані, який користувався всебічною підтримкою Пакистану і нафтовидобувних монархій Перської затоки. Півострів Індостан поступово трансформується з однієї з зон «холодної війни» в регіон релігійного протистояння, насамперед між мусульманами та індусами, яке підкріплюють ядерні амбіції Індії та Пакистану.

Великі країни світу мають власні інтереси в Південній Азії. Передусім це стосується **КНР**, у якої є спільний кордон з чотирма країнами регіону — Бутаном, Непалом, Індією та Пакистаном. На сучасному етапі прикордонні спори у КНР існують з Індією та Бутаном, а з Пакистаном та Непалом вони вже врегульовані. Так склалося тому, що правляча еліта КНР розглядає Бутан як індійський протекторат, а отже — претензії на територію Бутану мають під собою мету чинити дипломатичний тиск на Індію. Щодо Непалу, то ця країна відносно велика за площею і чисельністю населення, що дає їй шанс маневрувати у відносинах і з Індією, в чому зацікавлений Китай, який намагається посилити свої позиції в непальській економіці шляхом прямого інвестування та через економічну допомогу. Основна причина для зацікавленості КНР у політиці півострова Індостан — стратегічне суперництво з Індією. В Пекіні до останнього часу розглядали Індію як основного конкурента в Азії, який має значно більший потенціал, ніж Японія. Не виключали тут і можливе зближення Індії та

Японії, яке може відбуватися за рахунок КНР. До того ж китайська правляча еліта побоюється можливого союзу Індії та США. КНР має незаперечну геополітичну перевагу над Індією через своє географічне розташування: вона має спільний кордон з 14 країнами. Сама географія, яка замикає Індію гірськими межами півострова Індостан на півночі, ворожим Пакистаном на заході та Малакською протокою на сході, стримує експансію Індії в інші регіони Азії. Але для Китаю цього недостатньо — з 1962 р. він керувався політикою стримування, покликаною «прив'язати» Індію до її власного регіону за посередництва країн, що розташовані на її флангах і не визнають індійську гегемонію в Південній Азії. Особливо дратує офіційний Пекін індійська балістична програма, яка дає змогу цій країні загрожувати найбільшим містам КНР ядерною зброєю. Але в китайському керівництві з'явилося чимало прибічників налагодження тісніших відносин із Індією, оскільки два азійських велетні мають потужний економічний та науково-технічний потенціал, який у майбутньому зможе підштовхнути їх до тісної інтеграції. Фахівці погоджуються, що тісний індійсько-китайський союз значно змінить баланс сил у міжнародній політиці, сприятиме економічному розквіту Тибетського автономного району КНР, Непалу, Бутану, північних та північно-східних штатів Індії [14].

Інша велика держава Азії **Японія** зосередила увагу переважно на стабільності та безпеці океанічного судноплавства загалом та власній енергетичній безпеці, зокрема, оскільки японські плавзасоби становлять значну частку суден, що проходять транзитом через Індійський океан на шляху до Європи. Правляча еліта країни переймається питаннями неросповсюдження зброї масового ураження в Південній Азії, бо це важлива і незмінна складова зовнішньої політики Японії відтоді, коли міста Хіросіма та Нагасакі були зруйновані в результаті американських ядерних бомбардувань 1945 року. Тому країна однією з останніх (26 жовтня 2001 р.) відмовилася від санкцій, накладених на Індію та Пакистан за проведення ядерних випробувань у травні 1998 року. Японська правляча верхівка також стурбована тим, що ядерні технології Індостану безконтрольно поширюватимуться Азією і можуть потрапити до рук північнокорейського режиму, який Токіо розглядає як головну загрозу своїй безпеці. Непокіють Японію і можливість стримування Китаю, який має претензії на території в Південно-Китайському морі і розбудовує свій флот і для чинення тиску на сепаратистський Тайвань, і для опосередкованої демонстрації сили офіційному Токію.

Індійські військово-морські сили є одними з найбільших у світі і безумовно найчисельнішими в цій частині Індійського океану, а отже вони можуть ефективно допомагати Японії у боротьбі з міжнародним піратством і виявити себе як важливий чинник стримування китайського флоту. Японія, так само як і Індія, виступає за докорінну реформу ООН, яка дасть змогу їй посісти місце постійного члена Ради Безпеки від Азії. В цьому контексті їй можуть знадобитися голоси країн, що розвиваються, зокрема членів Руху неприєднання, в якому важливу роль відіграють Індія та Бангладеш. З другого боку, Індія та Японія є потенційними конкурентами за місце постійного члена Ради Безпеки ООН, оскільки саме ці дві країни претендують на нього від Азії. Якщо розглядати торговельно-економічний вимір відносин, то Японію і Південну Азію єднають тісні торговельні зв'язки, оскільки це один із найбільших імпортерів коштовного каміння та чаю зі Шрі-Ланки та Індії. Японія як найбільший у світі донор для держав, що розвиваються, посідає чільне місце в Південній Азії серед міжнародних надавачів допомоги, яку здійснюють через програму ODA (Official development assistance) [15].

Із завершенням «холодної війни» і виведенням радянських військ з Афганістану 1989 року **США** спочатку переглянули свою політику щодо країн Південної Азії з політичного і військово-технічного залучення до справ Індостану вбік економічної експансії. З лібералізацією економік країн Індостану наприкінці 80-х — на початку 90-х років для американських корпорацій відкрилася унікальна нагода закріпитися на величезному неосвоєному ринку Індії, що був захищений кілька десятиліть низкою тарифних та нетарифних обмежень. Одним із найперспективніших напрямів співпраці між обома країнами став сектор інформаційних технологій, індійські фахівці якого або працюють у США, або виконують роботу в Індії на замовлення американських корпорацій. Величезний потенціал має індійський імпортерний ринок автомобільного та річкового транспорту, авіалайнерів, телекомунікацій, модернізації фізичної інфраструктури тощо.

2001 року США, які розпочали глобальну антитерористичну операцію, відчули потребу у використанні країн Південної Азії як життєво важливого тилового району для боротьби з інфраструктурою терору в Афганістані. Важливу роль у забезпеченні успіху операцій американських військових в Афганістані зіграла співпраця з ними пакистанських військовослужбовців та оперативників міжвідомчої служби розвідки Пакистану. Надалі США

зберігатимуть зацікавленість в офіційному Ісламабаді, оскільки він підтримує стабільність Афганістану. Нині американські війська перебувають і в Пакистані, і в Афганістані [16].

Контроль за поширенням ядерних та ракетних технологій відігравав традиційно важливу роль в американській південноазійській політиці за президентства Білла Клінтона, але тепер США більше переймаються питаннями гарантування безпеки ядерних об'єктів Індії та Пакистану, а також недопущення передачі технологій військового призначення до третіх країн та запобігання індо-пакистанської ядерної війни. Бажання офіційного Вашингтона дипломатично ізолювати Іран в Азії є ще одним чинником, який впливає на південноазійську політику США, особливо враховуючи традиційно близькі відносини, які підтримують між собою Індія та Іран. Можливо, цим частково пояснюється ініціатива Джорджа Буша-молодшого щодо продажу американських мирних ядерних технологій Індії. Надаючи їх Індії, США розраховують, що політична еліта країни врешті-решт відмовиться від масштабної співпраці з Іраном у нафтогазовій галузі. США також підштовхують Бангладеш, Пакистан та Індію до тісної співпраці з Ізраїлем, враховуючи, що Індія є однією з найбільших країн Азії, а Пакистан та Бангладеш — друга і третя за чисельністю населення мусульманські країни у світі. Подібні заходи сприятимуть подоланню відособленості цієї країни — союзника США у мусульманському світі [17].

Російська Федерація має не тільки напрацьовані політичні та військово-технічні зв'язки з деякими країнами Південної Азії, а й давні традиції економічної та культурної співпраці з ними. Перетворившись на правонаступника у питаннях боргів, активів та міжнародних домовленостей СРСР, країна успадкувала велику кількість комерційних контрактів, що виконували радянські фахівці в Індії та Бангладеш, взяла під свій контроль дипломатичні та консульські установи СРСР в Південній Азії, приміщення радянських зовнішньоекономічних організацій та успадкувала борг країн Південної Азії перед СРСР. Майже 70 відсотків військової техніки Індії було імпортовано з Радянського Союзу, що актуалізувало питання постачання до неї запасних частин, а також придбання нових спецвиробів, враховуючи те, що індійська армія вже звикла до експлуатації радянської зброї, а імпорт дорогих західних озброєнь міг створити проблеми взаємодоповнюваності. Значний відсоток офіцерського складу армії проходив підготовку в СРСР. Між Індією та СРСР існували також тісні економічні зв'яз-

ки, оскільки Індія була найбільшим економічним партнером СРСР в Азії, постачаючи на радянський ринок у рамках клірингових угод у великих обсягах чай, спеції, консервовані фрукти та концентрати соків. Це створює підґрунтя для плідної співпраці на сучасному етапі. В ряді випадків збігаються і глобальні інтереси Індії та Російської Федерації (співпраця з Іраном, спільні ініціативи в ООН, створення мультиполярного світу на противагу США тощо). Після деколонізації Британської Індії жодна велика країна світу не виявляла такої зацікавленості в справах регіону, як Радянський Союз, який зарекомендував себе як надійний союзник Індії, тому це дає підстави для твердження, що індійсько-російська дружба витримала випробування часом і є одним із небагатьох союзів у світі, що зберіг свою важливість з часів «холодної війни». Останнім часом двосторонні контакти помітно активізувалися, було започатковано традицію проведення щорічних візитів на найвищому рівні, зростає договірно-правова база відносин [18]. До інших країн Південної Азії Російська Федерація виявляє менший інтерес, хоча вона є важливим торговельним партнером Шрі-Ланки.

Інтерес країн ЄС до Південної Азії менш помітний, ніж у вищезазначених провідних держав світу, що пов'язано з відсутністю стратегічних мотивів для залучення у справи країн півострова Індостан. Навіть Велика Британія як колишня метрополія і провідна країна Співдружності Націй виявляє тільки епізодичну зацікавленість до регіону. Для ЄС важливіше налагодити відносини передусім з Південноазійською асоціацією регіонального співробітництва (СААРК), що може виявитися кориснішим для самої СААРК, оскільки Європейський Союз у змозі запропонувати південноазійцям досвід успішної покрокової інтеграційної діяльності. Крім того, ЄС дуже цікавить формування свого позитивного іміджу в Азії, заради чого він надає значну гуманітарну допомогу країнам півострова Індостан, здійснює низку великобюджетних програм у боротьбі з бідністю, неписьменністю та хворобами, реалізовує різноманітні технічні та культурні проекти. Європейський Союз також є одним із найбільших торговельно-інвестиційних партнерів країн Південної Азії [19].

Висновки. Південна Азія має досить специфічну геополітичну палітру. Регіон перебуває в епіцентрі комуналістських конфліктів, нелегальної еміграції, контрабанди зброї та наркотиків. З історичних та релігійних причин його країни мають набагато більше відмінних рис, ніж спільних. Інтерес розвинутих країн світу до Південної Азії можна пояснити

ти величезним споживчим ринком, представленим майже четвертою частиною людства, перетворенням регіону на останню у світі зону реального ядерного протистояння, специфікою руйнівних катаклізмів, які щорічно трапляються в Південній Азії. Центральне географічне положення Південної Азії між світовими товаропотоками, головними центрами нелегального виробництва та експорту наркотичної сировини дають змогу регіону залишатися на карті політики провідних країн світу.

Джерела

1. *Salim Rizvi*. Ray of light of US illegal emigrants// [news.bbc.co.uk/1/hi/world/south_asia/3383609.stm].
2. *Uday Bhaskar*. Clinton's visit and the nuclear narrative//Strategic analysis. — 2000. — Volume 24. — Number 2.
3. *Mohan M. Mathews*. India facts and figures. — New Delhi: Sterling publishers private limited, 2001. — P. 12—14.
4. *India* faces challenges during quest for energy security// VOA news. — 2006. — April 11.
5. *Official* site of Indian ministry of external affairs: Organizations: BIMSTEC: <http://meindia.nic.in/>.
6. *Berlin Konald*. India in the Indian Ocean//Naval war college review. — 2006. — Vol. 59. — Number 2.
7. *Vijay Sakhuj*a. Indian Ocean and the safety of sea lines of communications // Strategic analysis. — 2001. — Volume 25. — Number 5.

8. *Krug* trade in Asia. Internet site Geoopium.<http://www.pachouvy.org/drug-tradeinasia.html>.
9. *Kshitij Prabha*. Narco-terrorism and India's security //Strategic analysis. — 2001. — Volume 24. — Number 10.
10. *Tara Kartha*. Organized crime in the illegal market in weapons in Southern Asia// Strategic analysis. — 2000. — Volume 14. — Number 2.
11. *K.M. de Silva*. Conflict and violence in South Asia. — London: International centre for ethnic studies, 2000. — P. 14—16.
12. *Kixit J.N.* India's foreign policy and its neighbors. — New Delhi: Gyan publishers house, 2001. — P. 134—137.
13. *C.Raja Mohan*. Crossing the Rubicon. — New Delhi: Penguin books, 2005. — P. 29—31.
14. *Cheng Ruisheng*. Transforming historical Sino-Indian relations//World Affairs. — 2001. — Volume 5. — Number 4.
15. *Sanjana Joshi*. Prospects for security cooperation between India and Japan//Strategic analysis. — 2001. — Volume 25. — Number 2.
16. *Rajeshewari Rajagopalan*. Indo-US relations in the Bush White House//Strategic analysis. — 2001. — Volume 25. — Number 4.
17. *Raghu*. Indo-US nuclear deal//Political affairs magazine. — 2005. — August 1—7.
18. *Jyotsna Bakshi*. Russian policy towards South Asia//Strategic analysis. — 1999. — Volume 23. — Number 8.
19. *Official* site of the EU. External relations. Regions of Asia. South Asia. http://ec.europa.eu/comm/external_relations/asia/reg/sa.htm